

СВРЪХЯКАНЕТО – ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ, УСТНИ И ПИСМЕНИ РЕАЛИЗАЦИИ

Красимира Алексова (София, България)

Обект и цели

В тази работа изхождаме от виждането, че конкретните данни от устната комуникация могат да предоставят на езиковедите основания да приемат или отхвърлят хипотези, свързани не само със социално и ситуативно обусловената речевата вариантност, но и хипотези, отнасящи се до стабилността на езиковите норми. Конкретният подтик за избора на обект на настоящото изследване са данните за доминиращите обществени нагласи към едно некодифицирано явление – случаите на поява на 'а-рефлекс на ятовата гласна *вм. е* във форми за мн.ч. на три причастия: минало свършено деятелно, минало несвършено деятелно и минало страдателно (*четяли, видяли, видяни*), както и в членувани форми за м.р. на аористното и на страдателното причастие (напр. *четялия(т), видяния(т)*). Същото явление във форми за мн.ч. се наблюдава и при някои прилагателни (напр. *бяли, рядки, голями*) и местоимения (*тяхен, тяхни*). Емпиричните данни, върху които се опират анализите ни, са извлечени от национално представително анкетно проучване, проведено през 2010 г.¹ Те показват сравнително висока степен на идентифициране на т.нар. свръхякане при причастия и прилагателни като неправилно и не твърде благозвучно. Подобни резултати подтикват към съпоставка с реалната речева практика – както устна, така и писмена. Затова тук разглеждаме и примери от бази данни и корпуси с устна комуникация, както и данни от писмено общуване в интернет.

Целта на настоящата работа не е нито да бъде дадено изчерпателно описание на случаите, при които би могъл да се яви некодифицирано явление.

¹ В настоящия доклад се използват данни, резултати и анализи в рамките на проекта „Модел и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език”, финансиран от Фонд „Научни изследвания”, „Тематичен конкурс” – 2009 г, дог. № ДТК 02/ 11 от 16.12.2009 г. Изказваме благодарност за финансовата подкрепа.

фицираният вариант на ятовия преглас при посочените причастия и прилагателни, нито да бъде ексцерпирано статистически значимо изобилие от примери, нито само да се очертаят обществените нагласи, нито да се представи критически преглед на възможните изследователски перспективи – якането от гледна точка на историческия развой, на диалектното разнообразие, на кодификацията, на съвременното разпространение на вариантите в устната и писмената комуникация. Крайната задача на ограничената по обем настояща работа е да аргументира виждането, че именно съвместяването на тези подходи е надеждната основа, върху която може да се опре аргументацията на твърдения за разпространението на свръхякането в съвременната устна и писмена реч.

Накратко за мненията

Интересът към якането като отклонение от кодификацията не е нов, но в тази работа няма да проследяваме историята на проучванията. Разглеждането на якането от гледна точка на езиковата система и регулярността на парадигмите отвежда към принципа на аналогията, чийто резултат е формалното уподобяване между единиците от едно и също равнище – по-редкият модел се изменя под влияние на по-разпространения. П. Пашов отнася случаите с погрешен я изговор към резултатите от аналогията, като освен това посочва сравнителната рядкост на това явление, признавайки обаче, че то „като че ли печели почва“ (Пашов 1999: 38). Т. Бояджиев подчертава, че при причастията и прилагателните в мн.ч. „непрегласените форми се дължат на аналогията“, че „могат да се обясняват и с влияние от диалектите, в които най-напред се е извършила промяната, преминала след това и в разговорната реч“ (Бояджиев 2012: 129). Авторът подчертава, че „задачата в такива случаи е за възникналите по образец на сходни и вече съществуващи в езика форми да се търсят обяснения как и защо те се променят в разговорната реч“, как се разпространяват в нея и как се възприемат (Бояджиев 2012: 132).

Избрахме резюмирано да представим тук и онези мнения, които обвързват свръхякането със социалната група в нашето общество, отличаваща се с най-престижно речево поведение – интелигенцията, както и онези мнения, които проблематизират локална обвързаност на якането днес. В монографията „Съвременната българска градска

езикова ситуация“ М. Виденов присъединява частичното свръхякане към особеностите на битово-разговорната реч на софийската интелигенция (Виденов 1990). Това виждане е аргументирано и в изследването, посветено на софийския език, и по-точно на действащите в столицата речеви норми. При класифицирането на отличителните черти на българския езиков изток и българския езиков запад в столицата въз основа експертни мнения на езиковеди М. Виденов включва свръхякането под ударение пред меки срички, напр. *голями, вървяли*, към списъка с „по-скоро поносими, отколкото непоносими“ речеви особености от западен тип в речта на столичани от западния пласт (Виденов 1993). Частичното свръхякане е представено от М. Виденов като една от основните структурни особености от т.нар. АВ-пласт (оформен от взаимодействието на източното със западното) (Виденов 1998), които се смятат „за присъщи на столичния книжовен език“ (Виденов 2007: 103–104).

Ст. Буров посочва свръхякането като един от 13-те параметъра, отличителни за една от двете паралелни норми (двата основни варианта) на книжовната устна реч – западната с център град София, в съпоставка с източната с център гр. Велико Търново (Буров 2012). Според Б. Вълчев свръхякането е „трайно и упорито настаняващо се“, то е вид унификация, „проявление на езикова икономия“, което „трябва да се определи като чисто книжовноезиково развитие“ (Вълчев 2009: 224–226). Авторът подчертава: „Особено за по-младите хора тези форми са станали нормални, а „правилните“ според кодификацията те възприемат като странни“ (Вълчев 2009: 225). Случаите на хиперкоретност при ятовия преглас са проследявани и в нашето изследване на речта в столичното семейство, въпреки че не са били основен диагностичен маркер (социолингвистична зависима променлива) за протичащите в семейството акомодационни езикови процеси (Алексова 2000).

Макар че съвременното разпространение на якането трудно би могло да се разглежда като разширяване на прякото влияние на даден диалект, немалко автори го тълкуват като свръхкоректност в речта на западни по произход лица, оценяващи екането като неправилно и статусопонижаващо („екането никога не е било търпяно и винаги се е възприемало като некнижовно и силно диалектно, а към якането обществото проявява пълна търпимост и в Българския изток,

и в Българския запад“ – Вълчев 2009: 199). Тези виждания, към които се добавиха данни от електронни бази данни, корпуси и лични наблюдения, ни насочиха към проверка на подобни хипотези за търпимостта на съвременните българи към некодифицираните варианти на ятовия преглас в мн. ч. чрез анкетно проучване на езиковите нагласи.

Словоизменителни типове (причастия и прилагателни с ятов преглас)

Преди да коментираме ексцерпираните данни и нагласите към некодифицираното якане във форми за мн. ч., ще посочим словоизменителните глаголни типове (по Попов и кол. 1998), в които има ятов преглас при причастията (вж. Таблица 1). Става дума за типове в рамките на I и II спр., тъй като в тях, за разлика от III спр., е налична тематична гласна. На Таблица 1 явно личат три групи: типове в ятов преглас само в миналото несвършено деятелно причастие (най-многобройната група), типове с ятов преглас в двете минали деятелни причастия (втората колона на таблица 1) и най-малката група – с ятов преглас при съвпадащи по форма аористно и имперфектно причастие. В голяма част от типовете от I спр. ударението в 1 л. ед.ч., сегашно време е върху окончанието, подобни типове има и във II спр., но не би могла да се изведе финалната позиция на ударението като безизключително правило.

Спрежение	Типове с ятов преглас само в мин. несв. деят. причастие		Типове с ятов преглас в мин. св. деят. пр. и мин. страд. пр.	Типове с ятов преглас в мин. св. деят. пр. и мин. несв. деят. пр.
I спрежение	I-1.1 – чета, бода I-1.2 – прочета, въведа I-1.3 – раста I-1.3.1 – надраستا, сраста (се) I-1.3.2 – израста I-1.6 – влека се, сека I-1.6.1 – въвлека I-1.7 – вляза, I-1.8 – паса, треса (се) I-1.8.1 – внесе I-1.8.2 – препаса, разпаса се I-1.9 – дам (се) I-1.9.1 – поддам (се) I-1.10 – ям (се) I-1.10.1 – изям (се)	I-2.1 – зова I-2.2 – вкова (се) I-2.3 – бера I-2.3.1 – добера (се) I-2.4 – веза I-2.4.1 – догреба I-2.4.4 – извеза I-2.4.5 – сгриза I-2.14 – помена I-2.15 – кълна I-2.15.1 – закълна (се) I-7.4 – дебеля I-7.4.1 – надебеля I-7.5 – бляя, тляя I-7.5.1 – забляя	I-3.6 – меля I-3.6.1 – смеля I-3.6.2 – домеля I-5.1 – вра (се) I-5.1.1 – въвра (се) I-7.4.2 – ижвивя (се) I-7.4.3 – владяя, живяя I-7.6 – пеля I-7.6.1 – възпяя I-7.6.2 – сея I-7.6.3 – всея I-7.6.4 – изляя (се) I-7.6.5 – досея	(мин. св. и мин. несв. съвпадат) I-5.2 – мря, ща I-5.2.1 – умря

II спрежение	II-1.1 – деля (се)	II-2.1.9 – запя	II-2.1 – въртя (се)	II-2.1.2 – седя
	II-1.1.1 – вбеса (се)	II-2.1.10 – звъня, шумоля	II-2.1.1 – извъртя (се)	II-2.1.3 – излята
	II-1.1.2 – вредя	II-2.2 – стоя (стояли – аор.прич., стоели – имп.прич.)	II-2.1.4 – видя	
	II-1.1.3 – подрая	II-2.2.1 – настоя (се) (като стоя)	II-2.1.5 – възненавидя	
	II-1.1.4 – въвоня (се), увоня (се)	II-2.2.2 – гноя		
	II-1.3 – броя (се)	II-2.2.3 – загня		
	II-1.3.1 – преброя	II-2.2.4 – струя (се)		
	II-1.3.2 – удвоя (се)	II-2.2.5 – избуя		
	II-1.3.3 – самоуспокоя (се)			
	II-2.1.6 – завида			
	II-2.1.7 – спя			
	II-2.1.8 – приспя			

Таблица 1. Глаголни словоизменителни типове с ятов преглас във формите за минало свършено, минало несвършено и минало страдателно причастие

Като се има предвид фактът, че имперфектното причастие участва в по-малко на брой членове на глаголната парадигма в сравнение с аористното, напълно обяснима е по-ниската му честота. Сред причините за това трябва да се отчетат и комуникативните – текстовете, чиято комуникативна цел е опосредствано предаване на информация за действия в сегашно време и имперфект с форми за мн.ч. (в конклузив, ренаратив и дубитатив) по-рядко явление, отколкото тези в аорист. Това се доказва и от ексцерпирани примери от електронни бази данни с устна реч, в които преобладаващите случаи със свърхьякане са във форми на аористни причастия. Към изброените причини може да се добави и замяната в устната и писмената комуникация на имперфектното с аористното причастие – явление, което тук няма да коментираме поради ограничения обем.

Сред прилагателните имена свърхьякане в мн.ч. може да се появи в следните типове: 1.1.10. верен, 1.1.15. рядък, 1.1.17. бял (Попов и кол. 1998: 748 – 751). Въпреки че в тази работа не наблюдаваме ятовия преглас във формите на притежателните местоимения (схвърхьякане от типа *тяхен, тяхния(т), тяхни, тяхните*) притежаваме и наблюдения за този случай.

Макар че фонетичното явление е едно и също – якане в сричка, съдържаща гласната *и* като флексия за мн.ч., синтагматичната позиция, в която то се реализира, е различна – при прилагателните ятовият преглас е в корена, докато при причастните форми той е в граматически значима позиция в синтетичната словоформа – тази на темпоралната гласна, която, поставена след лексикалната основа, оформя темпоралната граматическа основа.

Свърхьякането в електронни бази данни на спонтанна неофициална реч

Наблюденията върху представените по-горе типовете глаголи и прилагателни с ятов преглас ни насочиха към проверка на хипотези за честотата на появата на различните типове. Тъй като представително лингвостатистическо изследване поне на този етап не е възможно, тук представяме само наблюдения върху някои електронни ресурси с разговорна реч. Ето резултатите:

– В корпуса на Цветана Николова, електронно оформен от Цв. Венкова (<http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Nikolova/>; www.venkova.info), сред 50 000 думи открихме един пример със свърхьякане.

Така ми беше хубаво, толкова сме се **смяли**. Много хубаво прекарахме! Много хубаво!

– В електронната база данни, която ние събрахме в периода 1988–1994 г. (публикувана благодарение на Хетил Ро Хауге – <http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Aleksova/1.7.html>), съществуват два примера:

В С какво бе, леле! (огънче от цигара е паднало на покривката)

Р //гол'ама работа/ айде де//

М (37-годишен, роден във Варна, в София е от периода на следването си, оперен певец) //колко ...Н...иа краси// тайа тайа покрифка сме ѝ **вид'али** сметката//

Т. М-ич (роден в Перник, от 45 години живее в София) //пи\тах пит\ах/ имаше ефтини часовници// обаче сега па беа с метален цвет одгоре// като мъшките/ **гол'ами**// <http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Aleksova/1.7.html>

Свърхьякането в корпуси на официална устна комуникация

Исходната хипотеза, с която подходихме към ексцерпиране на примери от електронни бази данни и корпуси с официална устна комуникация (вкл. политическа и журналистическа реч), беше, че свърхьякането във формите на прилагателни и причастия от изброените типове ще бъде относително по-честотно не в спонтанната устна неофициална реч (наричана и битова реч), а в устната публична комуникация, отличаваща се с повишено внимание и към съдържанието на изказването, и към неговата форма. Проверката на тази хипотеза би могла да се реализира чрез прилагана многократно в социолингвистиката статистическа процедура – изчисляване на средните величини на интересуващите ни явления по формулата $F =$

R/P.100, където **F** е величината на явлението, дадена в %; **P** представлява сумата от потенциално съществуващите случаи, в които би могло да се реализира интересуващото ни отклонение от кодификацията, а **R** = реализираните случаи на отклонение от нея. Реализирането на тази процедура изисква по-изчерпателно изследване, което подготвяме, а тук представяме първоначалните наблюдения.

В електронната база данни с парламентарна реч на Иванка Мавродиева (20000 думи) открихме следния пример (<http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Parliament/par1.html>):

ф консултациите / коиту ф слетизборнийъ периот
 водихме // чесно сме се **стремяли** / ас лично могъ дъ кажъ тва за себе си /
 дъ намираме тези компромисни решенийъ / които дъ ни позволяйт
 дъ вървим напрег /

От мултимедийния корпус, който е публикуван от екип с ръководител проф. Й. Тишева (www.bgspeech.net/bg/resources/multimediacorpus/2013001.html), екцерпирахме 7 случая на свръхякане, които са в причастни форми на глаголи от I и II спр., мн.ч.:

508[*]	[*]
Жана [v]	овощна градина която им е: (.) до къщата (.) сега не знам как са успяли да я направят толко голяма

..[*]	
Виктория Цекова [v]	възрастни (.) нали (.) пенсионери и идват (.) и си казват как е било некога как са (.) рабо/тили

..[*]	
Виктория [v]	
Виктория Цекова [v]	как са живяли (.) какъв им е бил младежкия живот (.)

[15]

..[*]	148[*]
Водещ [v]	въхъ <short>
Вихрен Динков [v]	време и са се стремяли <short> никога да не пушат пред мен само на заведение примерно

192[*]	193[*]	194[*]
Лора Крумова [v]	М_М_М	
Иван Пенков [v]	че когато са ни са вървяли след нас по [exhalation] ходил съм там където не ни е позволено	

..[*]	242[*]	243[*]
Тити Папазов [v]	минус <short> така ние е сме успяли да ги спечелим което е прием фрийдъм това е изходна	

..*	
X [v]	от магистралния водопровод защото наште съграждани сигурно са видяли пътувайки за Енеч

хората не могат и не трябва да бъдат роботи аз смятам че емоцията е абсолютна [средна пауза] част от един характер а: така че ако е имало сблъсък и искри между нас аз мисля че по същия начин ние по един чисто мъжки начин сме ги **преодоляли** [кратка пауза]

М. Джонова и Й. Велкова също привеждат горните примери, добавяйки и още конкретни употреби от официалната устна комуникация (Джонова, Велкова 2014: 116–120):

има снимки и показва там зъбите как са *пожълтяли*
нали бяхме *спряли* да им плащаме
съответният събеседник до голяма степен влияе върху *ъ_ъ_ъ по-голямия* брой използвани и *ъ_ъ_ъ* въвеждащи езикови средства

в момента мога да ви кажа че софиянци станаха *по-голямите* селяни
покажахме им колко са безмислени *тяхните* действия

В корпуса на Корпуса на българската политическа и журналистическа реч (<http://political.webclark.org>) открихме 14 случая на якане (като са възможни и пропуски).

Източник: **21.03.2010**, „На четири очи“, Антон Кутев, Николай Кокинов, Мартина Вачкова: да се жениш за мъртвец. Тоя човек ще живее 5-6 години най-много. „И винаги сме **живяли**, Цветанка, вкъщи с усещането, че всеки ден ни е подарък, в който сме с него.

Източник: **08.04.2010**, Тази сутрин (bTV): Ани – Добиват смелост? ***BR*** Цв. Цветанов – Добиват смелост и трябва да ви кажа, че това, което са **преживяли** и това, което им се е случило... представете си вие да дадете всичко от себе си да направите някакъв...

Източник: **08.04.2010**, Тази сутрин (bTV): вчера, и днес са заявили така желание да свидетелстват по всичко, което са **претърпяли** и всичко, което са **преживяли** като ужаси от нещо подобно, може би днес в прегледа на печата сте го направили

Източник: **05.03.2010**, Панорама, Цветан Цветанов: Това за мен е отношение на тези граждани, които са се сблъскали с октопода и са **видяли**, че в държавата вече има държавност, има институция, има институции ...

Източник: **Парламент – 01.01.2010-30.04.2010**: Имало е периоди в историята на България и на другите държави, когато масово са се **строили** болници или масово са откривани болници, но случай в историята, в който масово да се закриват, няма.

Източник: **08.04.2010**, Тази сутрин (bTV): благодаря за тези, които и вчера, и днес са заявили така желание да свидетелстват по всичко, което са **претърпяли** и всичко, което са преживяли като ужаси от нещо подобно, може би днес в прегледа на печата сте

Източник: **08.04.2010, Тази сутрин (bTV)**: Б. Димитров – Псевдо-българи не водим, водим българи, които във много тежки условия са **успяли** да опазят националната си идентичност преди държавата да почне да им помага.

Източник: **08.04.2010, Тази сутрин (bTV)**: – Не, това не означава, че някой е пречил, но просто обстоятелствата са били такива, че колегите са **успяли** да свършат това, което имаме към сегашния момент.

Източник: **08.04.2010, Тази сутрин (bTV)**: очистим, щото има и такива, които искат да се възползват нали от българския паспорт, хора не българи, **неуспяли** да се снабдят с документи за българи. ***BR*** Ани – Вие какви сигнали имате? ***BR*** Б. Димитров – Фалшиви актове

Източник: **ЧЕЛЮСТИ, Нова телевизия, Диана Найденова, Христо Мутафчиев**: е на ден получавам примерно по три-четири обаждания, от три-четири различни театри, като казват **спряни** са ни парите, не можем да се разплащаме, какво да правим? И аз викам – имате си министър

Източник: **08.01.2010, Панорама, Цветан Цветанов**: Сами разбирате, че ако разкриването беше за ден-два, ние може би днес нямаше да имаме никаква престъпност в **цялия** свят. За мен е важно, че имаме потенциала, имаме ресурса, имаме мотивацията, за да се справим с подобен ...

Източник: **08.01.2010, Панорама, Цветан Цветанов**: че във всяка една система в държавата, във всяко едно ведомство в държавата има почтени, честни, трудолюбиви и **голями** професионалисти.

Източник: **08.04.2010, Тази сутрин (bTV)**: служители, които са от финансовата система на страната, където трябва да ви кажа, че злоупотребите са за изключително **голями** размери, над 1 милион лева говорим, които може би утре ще бъдат обявени като данни за злоупотребите, които...

Както е видно, извлечените примери от електронните бази данни и корпуси включват аористни причастия от глаголи във II спр. с якане в мн. ч. и единични случаи с минало страдателно причастие, а и няколко примера с прилагателни. Още веднъж подчертаваме, че това не са представителни извадки, върху които да се направи лингвостатистическо изследване. Но пък тези примери са крачка в реализирането на целта на настоящата работа.

Свърхьякането в писмената реч (данни от интернет)

От ограничеността на ексцерпираните примери настойчиво проличава необходимостта от много по-голям по обем корпус, който

да не допусне погрешни заключения за разпространението на свръх-якането. При липсата на подобна база данни решихме да потърсим за съпоставка реализации на това отклонение от кодификацията в писмената реч в интернет. Зададохме търсене за всеки от типовете, представени по-горе, в двата варианта – книжовен вариант и вариант с якане в мн.ч. Броя отговори, които получихме, записахме в Таблица 2, но тук представяме резултати само за някои от типовете (резултатите са валидни към 28.10.2014 г.).

Вариант с якане в мн.ч.	Брой на случаите с якане	Якане в проценти от всички случаи	Нормативен вариант	Брой на нормативните употреби	Нормативни варианти в проценти от всички случаи	Сума от всички употреби
влязли	31400	35.40%	влезли	57300	65%	88700
въведяли	87	5.66%	въведели	1450	94%	1537
въвлякли	105	1.72%	въвлекли	6010	98%	6115
завъртяли	16 100	29.43%	завъртели	38600	71%	54700
завъртяни	15 900	33.76%	завъртени	31200	66%	47100
изживяли	35500	28.91%	изживели	87300	71%	122800
изживяни	20900	37.19%	изживени	35300	63%	56200
изпязли	138000	17.56%	изпезли	648 000	82%	786000
изпяли	12700	33.16%	изпели	25600	67%	38300
изпяни	853	74.17%	изпени	297	26%	1150
изпяти	13900	33.33%	изпети	27800	67%	41700
огряли	1590	2.66%	огрели	58100	97%	59690
огряни	19100	30.96%	огрени	42600	69%	61700
преживяли	113000	28.83%	преживели	279000	71%	392000
преживяни	30800	54.13%	преживени	26 100	46%	56900
преодоляли	14300	3.62%	преодолели	381000	96%	395300
продоляни	26500	28.43%	преодолени	66700	72%	93200
растяли	18100	31.21%	растели	39900	69%	58000
умряли	123000	23.56%	умрели	399000	76%	522000
четяли	15400	42.19%	четели	21100	58%	36500
ядяли	27800	40.29%	ядели	41200	60%	69000

Таблица 2. Примери за процентно съотношение между нормативни варианти и варианти с якане в мн.ч. на причастия

Примерите (макар и малка извадка) не са интересни с това, че доказват наличието на свръхякане в писмената комуникация (което не е новост), а с факта, че диапазонът на вариране на процентното

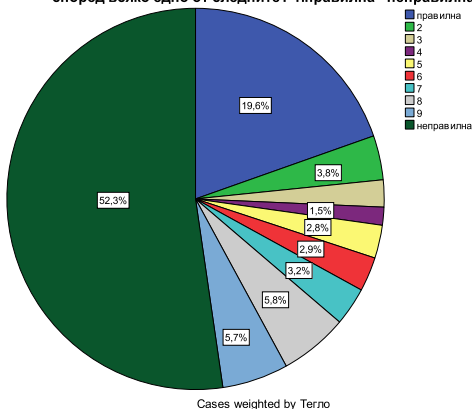
съотношение между двата варианта при различните типове не е малък. А това говори, че честотата на свръхякането зависи не само от формата на общуване (устно или писмено), не само от ситуацията (частно – публично, неофициално – официално, неподготвено – подготвено общуване и пр.), но и от семантиката и честотата на глагола, чиито форми са съответните причастия, срв. напр. *въвлякли* – 1.72%, *огряни* – 30.96%, *преживяни* – 54.13% и др.

Обществените нагласи

След прегледа на типовете глаголи и причастия с ятов преглас и наблюденията върху бази данни и корпуси със спонтанна и официална/публична устна комуникация се насочваме към коментари на данните от национално анкетно допитване за изследване на езиковите нагласи към 12 отклонения от кодификацията в устната комуникация. То е представително за пълнолетното население на Република България по отношение на критериите пол, възраст, местожителство (тип населено място и регион), образование и етническа принадлежност. Анкетирани са 2018 д. по метода на личните интервюта в дома на респондентите. Признаците, чрез които се изследват нагласите към 12-те правоговорни отклонения, представляват 3 контрарни противопоставяния – *правилно : неправилно речево явление, западнобългарско : източнобългарско речево явление, звучи добре : не звучи добре*. Скалата, по която се избира оценка, е десетостепенна (вж. повече у Алексова 2013).

От Графика 1 стават ясни следните резултати: не могат да дадат оценка за правилността на *бяли, голями, вървяли, живяли* 117 д. – 5.8% от всички анкетирувани; 19.6% от далите отговор, различен от „не знам“, смятат свръхякането за абсолютно правилно; 52.3% считат тези форми за абсолютно неправилни (оценка 10); анкетираните, оценили свръхякането за правилно, независимо от степента, са 30%. А това значи, че като неправилно го сочат 70% от всички, дали отговор, различен от „не знам“.

PRG3_1. Как ще оцените изговора на думите бяли, голями, вървяли, живяли според всяко едно от следните? 1. правилна - неправилна

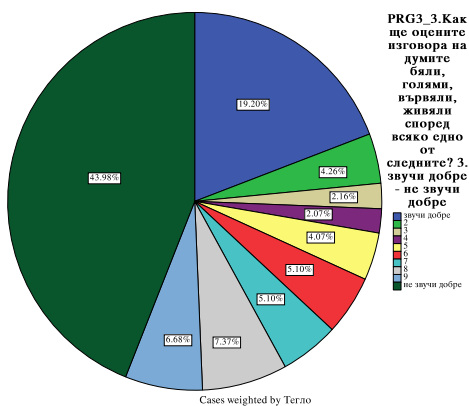
Графика 1. Оценки за свръхякането според противопоставянето правилно : неправилно

Графика 2 показва, че най-висок е процентът на а.л., оценили свръхякането като абсолютно неблагозвучно (оценка 10) – 44% от далите отговор, различен от „не знам“. На второ място е групата анкетирувани, избрали „най-висока степен на „звучи добре“ – 19.2%. Сравнението сочи, че негативно оценяващи звученето на *бяли, голями, вървяли, живяли* са два пъти повече от одобряващите го. Само 5.2% не могат да кажат дали им звучат добре *голями, бяли, живяли* и *вървяли*, а сред останалите, които имат мнение, общо 68.2% казват, че не им звучат добре в различна степен.

Сравнението между Графика 1 и Графика 2 доказва, че между оценките за правилност : неправилност и благозвучност : неблагозвучност има ясна обвързаност – само с няколко процента по-малко са негативните оценки за благозвучността в сравнение с оценките за неправилността.

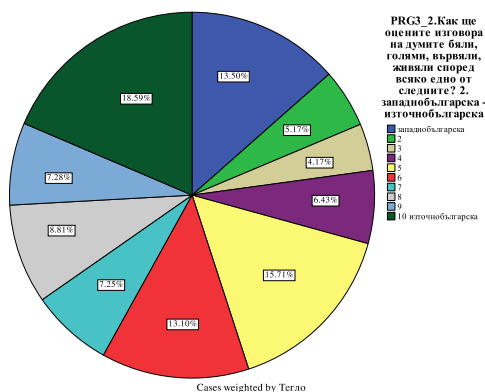
От Графика 3 – оценки за локалната принадлежност на тези форми, могат да се извлекат следните данни: висок процент анкетирувани дават отговор „не знам“ – 31.2% (630 а.л.), което говори, че не могат да посочат териториално локализиране на свръхякането; много близки, но сравнително ниски са процентите анкетирувани, които определят свръхякането като категорично западно (оценка 1) или категорично източно (оценка 10). Общо 58.1% от нашите респон-

денти, избрали отговор, различаващ се от „не знам“ („не знам“ – 31.2%), дават приоритет на западната маркираност на свръхякането.

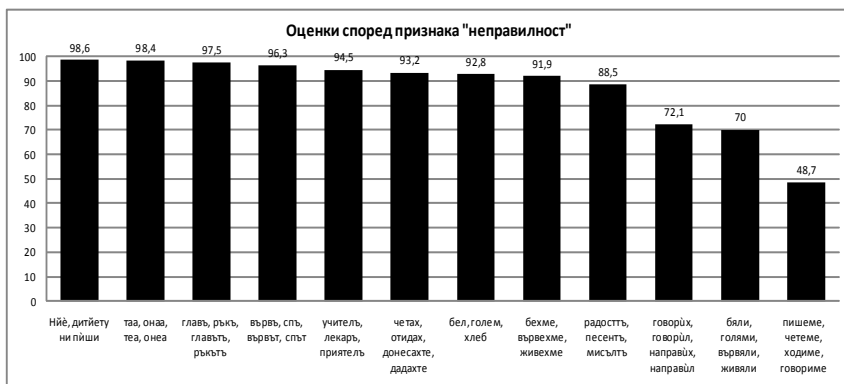
Графика 2. Оценки за свръхякането според противопоставянето звучи добре : не звучи добре

Сборът на избраните най-ниската степен на западната локализация (оценка 5) – 15.7%, и на тези, посочили най-ниската степен на източна локализация (оценка 6) – 13.1%, е 28.8%. А този процент плюс процентът отговори „не знам“ формират една значителна група анкетирувани, за които свръхякането не е твърдо обвързано с делението според ятовата изоглоса.

Графика 3. Оценки за свръхякането според противопоставянето източнобългарски : западнобългарско речево явление

Ако се съпоставят негативните нагласи към свръхякането с нагласите към другите 11 речеви явления по скалата ‘правилно : неправилно’ (вж. Графика 4), става ясно, че 70% от далите отговор, различен от „не знам“, поставят свръхякането на предпоследно място по неодобрение. По-малко негативни нагласи от свръхякането има само към мекането (*пишемe, четемe, говоримe, ходимe*). Сравнението на данните убеждава, че анкетираниите са относително по-толерантни към свръхякането в сравнение с екането (*бел, голем, хлеб, бехме, вървехме, живехме*).

Графика 4. Проценти анкетирани лица, оценили 12-те речеви явления като неправилни (сума от петте степени на признака „неправилно“, без отговори „не знам“)

Статистическият анализ на връзките между нагласите към свръхякането по признаците ‘правилност’, ‘локална маркираност’ и ‘благозвучност’ и нагласите към другите правоговорни отклонения доказва наличие на **слаби еднопосочни връзки**. Това означава, че в повишаване на негативните нагласи към свръхякането леко ще растат и негативните оценки към останалите правоговорни отклонения. Същите статистически зависимости съществуват и при мекането. Но между нагласите към мекането и към свръхякането има **умерени** по сила прави зависимости. Тази по-голяма по сила зависимост дава основание двете правоговорни отклонения да бъдат отделени в самостоятелна група, към която се присъединяват и аористните форми с крайно ударение. Основанията за това решение са следните: а) между нагласите към тези три явления и нагласите към останалите правоговорни отклонения преобладават слаби по степен

връзки, а между тях самите има умерени връзки; б) за тези трите правоговорни отклонения са дадени сравнително най-голям брой положителни оценки за правилност (51.2% за мекането, 30% за свръхякането, 27.9% за аористните форми с крайно ударение) (вж. Таблица 4).

Кратко заключение

Ако се обобщи основното от представените данни и анализи, може да се каже, че свръхякането е хиперкоректност, нарушение на кодификацията, което съществува като диалектен модел, но не е пряко разширяване на влиянието на даден диалект/мезолект. От структурна гледна точка то може се разглежда като резултат от аналогия, от изравняване на формалните модели. Отделните словоизменителни типове при глаголите, чиито причастни форми имат ятов преглас, и при прилагателните с ятов преглас показват разлики в честотата на свръхякането (вкл. в интернет комуникацията), което ни кара да поставим като бъдеща задача изследване на зависимостта между семантиката на глагола, честотата на употреба на неговите форми, комуникативната ситуация и типа общуване.

Макар и непоследователно, свръхякането е част от речта на интелигенцията, среща се и в устната комуникация – неофициална и публична, и в писмената практика на интернет общуването. Липсват категорични обществени нагласи за локална маркираност на свръхякането, макар че има известно преобладаване на оценките за принадлежност към българския езиков запад. За значителен процент от анкетираните – 70%, форми като *бяли*, *голями*, *живяли*, *вървяли* са неправилни, но пък сред 12-те правоговорни явления това е второто отклонение с най-малък процент оценки за неправилност и неблагозвучност. В обществените нагласи свръхякането е най-силно обвързано с т.нар. мекане (*пишеме*, *четеме*, *говориме*, *ходиме*), а на второ място с аористните форми с крайно ударение. Наблюденията ни върху свръхякането продължават, тъй като има нужда от верификация на изводите чрез по-големи корпуси с текстове от устната комуникация.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алексова 2000: Алексова, Красимира. Езикът и семейството. София: Интервю ПРЕС.

Алексова 2013: Алексова, Красимира. Езиковите нагласи и вариантността в устната реч (върху материали от национална представителна анкета). // *Littera et Lingua* (Електронно списание на Факултета по славянски филологии, СУ „Св. Кл. Охридски“), *Littera et Lingua Series and Dissertations*, № 4, 2013, <http://slav.uni-sofia.bg/naum/liliserie/diss/2013/4>

Бояджиев 2012: Бояджиев, Т. Книжовен език и диалекти. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2012.

Виденов 1990: Виденов, Михаил. Съвременната българска градска езикова ситуация. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1990.

Виденов 1993: Виденов, Михаил. Софийският език. Книга за всеки столичанин. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1993.

Виденов 1998: Виденов, Михаил. Социолингвистическият маркер. Към теорията и практиката на теренните изследвания. София: Делфи, 1998.

Виденов 2007: Виденов, Михаил. Идентификация по езика. Въз основа на съвременната българска реч. София: Феня, 2007.

Вълчев 1985: Вълчев, Боян. Отклонения от нормата на ятовия преглас в съвременната езикова практика (бели, извървяни и др.) // *Език и литература*, 1985, № 2, с. 68–74.

Вълчев 2009: Вълчев, Боян. От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици. София: Оксиарт, 2009.

Джонова, Велкова 2014: Джонова, Марина, Йорданка Велкова. Фонетични и морфологични особености на устната реч. // Как говори съвременният българин. Том 1. Граматика и устна реч. София: Фондация „Фокус“, 2014.

Пашов 1999: Пашов, Петър. Българска граматика. София: ИК „Хермес“, 1999.

Попов и кол. 1998: Попов, Димитър, Кирил Симов, Светломира Видинска. Речник за правоговор, правопис, пунктуация. София: Атлантис КЛ, 1998.

THE SO-COLLED *SVRAHYAKANE* (OVERUSING OF “YA”) – PUBLIC ATTITUDES, SPOKEN AND WRITTEN REALISATIONS

Krasimira Aleksova (Sofia, Bulgaria)

The present paper deals with the data for the so-called *svrahyakane* (overusing of “ya”, i.e. *golyami*, *zhiviyali*, *vidyani* instead of *golemi*, *zhiveli*, *videni*) in the plural forms of participles and adjectives. The examples are extracted from the databases and the spoken language corpora as well as from the written internet communication. On one side, this work analyses the public attitudes towards the *svrahyakane* based upon the results from a nationally representative survey. On the other side, it gives highlight to the correlations between the attitudes towards the *svrahyakane* and the attitudes towards some other nonstandard markers.